

Medalion istoric

OPERA ISTORICĂ A LUI BOGDAN PETRICEICU HASDEU

VASILE CURTICĂPEANU

1. Bogdan Petriceicu Hașdeu face parte din galeria marilor personalități care s-au impus cu autoritate în conștiința românească în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Opera sa istorică este rodul vaste erudiții în domeniul științelor umaniste care i-a uluit pe mulți din contemporanii săi, fiind considerat printre marile spirite enciclopedice românești, alături de Dimitrie Cantemir și Nicolae Iorga.

Pe alții, dimpotrivă, i-a făcut să-l conteste pentru ideile și ipotezele sale îndrăznețe și avântate, precum și pentru tonul polemic, exprimat adeseori cu patimă și violență, în disputele cu adversarii.

Cu trecerea timpului, opera marelui cărturar a intrat în preocupările unor cercetători, care au studiat-o sub diverse unghiuri de vedere, cu scopul de a o așeza în panteonul culturii românești, acolo unde critica obiectivă i-a fixat locul, pentru eternitate.

Inițiativa reconsiderării moștenirii cultural-științifice a lui Hasdeu îi aparține lui Mircea Eliade în 1937¹, urmat de Gh. Călinescu², după care, numeroși istorici și filologi au publicat, în ultimele decenii, o serie de ediții³, monografii⁴, studii și articole⁵, din opera acestuia.

2. Formația intelectuală complexă a lui Bogdan Petriceicu Hașdeu reflectă indeajuns largile preocupări în domenii variate ale spiritului, ale cărui centru de gravitație a fost istoria și lingvistica.

¹ B. P. Hasdeu, *Scrieri literare, morale și politice*, Ediție critică cu note și variante, de Mircea Eliade, tom I și II, București, 1937.

² G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, 1941; Idem, Ediție nouă, Editura Minerva, București, 1982.

³ B. P. Hasdeu, *Scrieri alese*, Ediție de J. Bick, vol I, 1968; B. P. Hasdeu, *Antologie stabilită și îngrijită* de Gr. Brîncuși, București, 1972; B. P. Hasdeu, *Scrieri istorice*, vol. I și II, Ediție de A. Sacerdoțeanu, București, 1973; B. P. Hasdeu, *Cuvențe den bătrâni*, tom I, Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Gh. Mihăilă, București, 1983; B. P. Hasdeu, *Scrieri filozofice*, Ediție îngrijită, selecția textelor, studiu introductiv, note și comentarii, însoțite de o terminologie filozofică modernă de V. Vetișanu, Editura științifică și enciclopedică, București, 1985; B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dictionarul limbii române și poporane a românilor*, vol. I—IV, Ediție Gr. Brîncuși, Editura Minerva, București, 1972, 1974, 1976; B. P. Hasdeu, *Ion Vodă cel Cumplit*, Postfață și bibliografie de Doina Curticăpeanu, Editura Minerva, București, 1978; B. P. Hasdeu și contemporanii săi (corespondență), sub coordonarea Al. Săndulescu, Editura Minerva, vol. I, București, 1982, vol. II, 1983, vol. III, 1984.

⁴ D. Panaitescu-Perpessicius, *Viața și opera lui Bogdan Petriceicu Hasdeu*, Editura Academiei, București, 1956; M. Drăgan, *B. P. Hasdeu*, Editura Junimea, Iași, 1972; G. Munteanu, *B. P. Hasdeu*, E.P.L., București, 1963.

⁵ A. Sacerdoțeanu, *Concepția istorică a lui B. P. Hasdeu*, în: „Studii”, nr. 5/1957; V. Maciu, *Activitatea istoriografică a lui B. P. Hasdeu*, în: „Studii” nr. 5/1963, p. 1021—1034; Idem, *B. P. Hasdeu și unitatea națională a românilor*, în: „Studii”, nr. 6/1969, p. 1047—1065.

Născut la 26 februarie 1838 la Cristinești Hotinului, coborîtor dintr-o străveche familie boierească moldovenească, și-a făcut „clasele colegiale“ în Polonia, la liceul din Camenița, apoi din 1850 la cel din Chișinău, iar cele universitare la Harkov, unde a audiat cursuri de științe juridice și filologice pînă în 1854. De la început, tînărul Hasdeu a intrat în contact cu cultura polonă și rusă, dar adevărata formație și-a făcut-o în casa părintească, sub îndrumarea tatălui său, scriitorul și omul de aleasă cultură umanistă Alexandru Hasdeu, profesor de istorie, cu înalte studii făcute la universitățile din Harkov, Lwow și München.

În biblioteca familiei, Bogdan Petriceicu Hasdeu găsea o imensă literatură cu caracter enciclopedic, începînd de la clasicii greco-latini, pînă la marii creatori ai literaturii, științei și filologiei germane, franceze și ruse din secolul al XIX-lea. În acest mediu, Hasdeu s-a simțit fascinat, mai întii, de literatura și principiile estetice ale marilor scriitori ruși: Pușkin, Gogol, Lermontov și alții, precum și de ideile democratice și revoluționare ale lui Bielinski, Cernișevski, Hertenzen și Dobroliubov, care îi vor influența opera de mai tîrziu.⁶

Un loc aparte îl ocupa în biblioteca și, implicit în preocupările lui Hasdeu, literatura veche românească, de la cronicarii moldoveni și munteni, pînă la opera Școlii Ardelene și apoi la scrierile lui Mihail Kogălniceanu și Nicolae Bălcescu, față de care nutrea o adevărată venerație. Datorită pasiunilor sale lecturi asupra trecutului străbunilor, făcute sub îndrumarea tatălui său, căruia îi va dedica primul volum al „*Istoriei critice a românilor*“, numindu-l „magistru în știința istorică și singurul meu dascăl“, B. P. Hasdeu și-a păstrat profilul original, în cel mai autentic spirit patriotic.

După o scurtă carieră de magistrat în Cahul (1858), Hasdeu se stabilește la Iași, unde devine profesor de istorie, geografie și statistică la Școala reală centrală (1859). Perioada șederii sale în Iași marchează începutul unei bogate activități literar-științifice pentru tînărul profesor, care se afirmă ca un entuziast luptător pentru Unirea Principatelor și pentru cucerirea independenței de stat din 1877. Din 1874 devine profesor la universitatea din București, iar din 1877 membru al Academiei Române și director al Arhivelor Statului (1877—1900).

3. Inzestrat cu o inteligență prodigioasă și cu spirit pătrunzător, B. P. Hasdeu s-a afirmat încă de la vîrsta de 22 de ani, printr-o serie de articole literare și istorice, în care a abordat momente fundamentale ale istoriei și culturii românești, pe care istoricii din vremea sa nu și le puseseră încă. Una din primele și cele mai pasionate întrebări pe care și-o punea Hasdeu, în 1860, a fost cea izvorîtă din setea de penetrare a procesului etnogenezei românești, în tulburătorul său studiu *Pierit-au dacii?*, publicat în revista sa „Foița de istorie și literatură“⁷.

În căutarea populației străvechi de pe teritoriul Daciei și a persistenței lor după războiul daco-roman din 105—106, B. P. Hasdeu se izbea de teoria „exterminării“ dacilor odată cu începutul ocupației romane, susținută mai întii de Dimitrie Cantemir, apoi de reprezentanții Școlii Ardelene și, cu deosebire, de latinistii din vremea sa. Apelînd la surse grecești și latinești antice (Diodor din Sicilia, Plutarch, Polibiu, Appian, Dio Cassius, Pausanias, Eutropius ș.a.) Hasdeu aduce o bogată argumentație în sprijinul vechimii și persistenței dacilor în Dacia Traiană. El nu se îndoia nici un moment de latinitatea românilor, ci, dimpotrivă,

⁶ Cf. E. Dvoicenco, *Inceputurile literare ale lui B. P. Hasdeu*, București, 1936, p. 19—27.

⁷ „Foița de istorie și literatură“, Iași, 1869, p. 46—52; 70—73; 93—105; 137—162, apud B. P. Hasdeu, *Scrieri istorice*, vol. I, Ediție îngrijită, prefață și bibliografie de A. Sacerdoțeanu, Editura Albatros, București, 1973.

intreaga sa operă este o demonstrație a acestui adevăr, chiar dacă, în focul polemicii deschisă împotriva latiniștilor, s-a manifestat cu violență și sarcasm. În fond, în critica sa, Hasdeu îi completa pe înaintașii săi cu informații neștiute de aceștia și pune în ecuație, cu acuitatea-i caracteristică, cea de a doua dimensiune a procesului etnogenezei românilor, pe care generațiile ce îi vor urma o vor ilustra cu argumente mai bogate și mai convingătoare decât el.

În egală măsură își va ridica Hasdeu ascuțișul criticii împotriva exagerării slavistilor, care căutau în onomastica, toponimia și hidronimia românească, teren favorabil pentru a identifica pe daci cu slavii. Supunând unei savante analize filologice o serie de termeni preținși de origine slavă, Hasdeu demonstra că, în marea lor majoritate, denumirile de pe teritoriul Daciei, sînt de proveniență anteromană, peste care s-au suprapus forme de expresie latine și apoi slave. Pentru comparație el a apelat la fenomenul asemănător în Boemia unde, începînd de prin secolul al X-lea, a avut loc un puternic curent de germanizare a numelor autohtone, datorită „teutonomaniei regilor și a aristocrației”.⁸

Referindu-se la mijloacele de slavizare a denumirilor autohtone, Hasdeu afirmă că, „în România, cultura slavică se încuibă... printr-o cuadruplă presiune a cirilismului prin *modă*, prin *lege*, prin *cler* și prin *funcționarit*” și continuă apoi că „în curs de șapte secolii de cirilism oficial și ecleziastic în România pînă la Matei Basarab și Basiliu Lupul, fără să fi fost nevoie de vreo intervenire etnografică din partea slavilor, ci curat numai pe cale culturală, a fost destul timp pentru a aplica această procedură de traducțiune mai peste toată întinderea Daciei.”⁹

4. Încă din 1860, pe B. P. Hasdeu îl preocupa ideea scrierii unei istorii naționale. „O istorie română — afirma el în articolul program al publicației sale „Foița de istorie și literatură” — va rămîne una din pia desideria ale științei și ale națiunii.”¹⁰ Va începe elaborarea acestei lucrări mai tîrziu, după o experiență de două decenii, în care va utiliza un material informativ bogat, publicat treptat, mai întîi în revistele sale: „România” (1859), „Foale de istorie și literatură” (1862), apoi „Lumina” (1862—1863), „Traian” (1869—1870), devenită „Columna lui Traian” ș.a.

În vederea acestui scop, Hasdeu publică o serie de cronici documentate și studii, care erau, în bună măsură, rezultate ale călătoriilor sale de studii în biblioteci și arhive străine din Rusia, Polonia, Ungaria, Austria, Boemia, Bavaria, Franța, Anglia, Italia, ș.a.

Titlul de glorie al operei lui B. P. Hasdeu, pe linia valorificării izvoarelor *Istoria critică a românilor*, (1873—1875). În introducerile celor două lucrări își *României* tipărită în trei tomuri, (1864—1867), precum și lucrarea de interpretare *Istoria critică a românilor*, (1873—1875). În introducerile celor două lucrări își definea Hasdeu programul științific și metoda de cercetare; „...istoria română — afirma el — e plină de povești și de lacune; pentru a îndrepta pe unele și a astupa pe celelalte, se cere un studiu bazat pe documente, iară de loc pe compilațiuni.” *Arhiva istorică a României* este menită — continua el — a reproduce cu timpul, treptat, unul cîte unul, toate documentele inedite sau publicate, pămîntene și străine, privitoare la istoria română, de la epoca cea mai veche și pînă la

⁸ B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, Ediție îngrijită și studiu introductiv de Gr. Brîncuși și Manole Neagoe, Editura Minerva, București, 1984, p. 419.

⁹ *Ibidem*, p. 419, 417—418.

¹⁰ „Foița de istorie și literatură” (1860), p. 1—2.

anul 1800 exclusiv. „Ea mai are în vedere — sublinia Hasdeu — de a îmbrățișa toate epocile din punct de vedere politic, social, juridic, administrativ, ecleziastic, militar, comercial, topografic, cronologic, limbistic, biografic, heraldic, etnografic, literar, artistic“.¹¹

Cinci ani mai târziu, Hasdeu va stabili norma metodologică necesară scrierii istoriei pe baza „fintînilor istorice“ judecate „cu făclia criticii în mână“, prin elaborarea unor criterii moderne; „întemeierea aserțiunilor numai pe date sincronice evenimentelor; valabilitatea izvorului istoric decurge din probarea lui de mai multe considerațiuni; citarea numai acelor izvoare care au fost cunoscute direct; numai izvoarele singure constituie autoritate în istorie; necesitatea studierii izvorului în contextul istoric respectiv; a nu se sacrifica adevărul în favoarea interesului trecător“, etc., etc.¹²

Prin aceasta, activitatea lui B. P. Hasdeu se înscrie pe linia tradiției promovată de „Arhiva românească“ (1840—1841) și „Magazin istoric pentru Dacia“ (1845—1847), al căilor deschise de Mihail Kogălniceanu, Nicolae Bălcescu, August-Treboniu Laurian și Alexandru Papiu-Ilarian, privind cercetarea și editarea izvoarelor naționale.

5. Paralel cu tipărirea *Arhivei istorice a României* Hasdeu își publica monografia „Ion Vodă cel Cumplit“ (1865) scrisă după formula romantică a lui N. Bălcescu și inspirat de ideile social-politice și de metoda critică a istoricilor francezi: J. Michelet și A. Thierry. El a făcut din Ion Vodă un exponent al năzuințelor țaranilor moldoveni spre libertate, glorificându-le virtuțile antiboierești și anticlericale, într-o manieră specifică democratismului romantic.

În 1873 B. P. Hasdeu începe publicarea operei sale fundamentale *Istoria critică a românilor. Pământul Țării Românești*, în două volume; vol. I *Intinderea teritorială. Nomenclatura. Acțiunea Naturii*; vol. II *Reacția omului contra naturei. Originile urbane. Sinteza*. (1875) Lucrarea este o proiecție cu adevărat gigantică, o investigare de spații largi și de domenii variate, în care B. P. Hasdeu își propune să cuprindă, într-o viziune complexă, secolul XIV al istoriei românilor, prin prisma generală a daco-românismului, „sub toate raporturile, teritorial, etnografic, dinastic, nobiliar, ostășesc, religios, juridic, economic, literar și artistic“.¹³ Primul volum este consacrat „înfățișării documentate a conturului hotarelor Țării Românești cuprinsă între Dunăre, Marea Neagră și Carpați. În viziunea lui Hasdeu, Țara Românească cuprindea în secolul al XIV-lea „cîte o bucată din Moldova, din Transilvania și din Temișana, astfel că — afirma el — a face istoria Munteniei din acea epocă este mai mult, sau mai puțin a desfășura analele Daciei Traiane.“¹⁴

Studiind evoluția și formele pe care le-au luat apelativele medievale ale Munteniei în secolul al XIV-lea, Hasdeu stabilește un tablou complex al etnonimului Țării Românești, mai întii ca nume intern, apoi Țara Muntenescă — nume topografic intern, Transalpina — nume topografic latin, Vrancea — nume topografic moldovenesc; Mare Voevodat — nume ierarhic intern; Basarabia — nume dinastic; Negru Voevodat — nume dinastic de la Negru Vodă; Valahia — nume

¹¹ Cf. *Dare de seamă din partea redacției pentru primul semestru al publicațiunii, Arhiva istorică a României*, în: „Arhiva istorică a României“ (1864), an I, nr. 1, p. 1 și introducere.

¹² B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, p. 7.

¹³ *Ibidem*, p. 6.

¹⁴ *Ibidem*, p. 49.

etnic slavo-german; Ungro-Vlahia — nume administrativ, ecleziastic; Kara-Iflak (Neagra Românie) — nume dinastic turcesc; Kara-Ulag (Neagra Românie) — nume dinastic mongol ș.a.

L-a preocupat, apoi, deslușirea numelui de „Vlah“ și al unor personalități mitice și istorice ca: Negru-Vodă, Radu Negru, Dragoș-Vodă și, cu deosebire al dinastiei domnitoare a Basarabilor. Acesteia din urmă i-a consacrat, în 1893, unul din cele mai temeinice studii cu titlul: *Basarabii. Cine? De unde? De când?*

În capitolele: *Acțiunea naturei asupra omului și Epoca formațiunii limbii române*, ale vol. I, precum și în vol. II, *„Reacția omului contra naturei“* Hasdeu coboară adânc în evul mediu de început și apoi în antichitatea traco-getică sondând, pe baza unei erudite informații și al comparatismului istorico-filologic, diferitele aspecte ale civilizației acesteia. Apelând la izvoare din operele lui Herodot și Ovidiu, Hasdeu analizează pe larg diferitele aspecte ale civilizației autohtonilor daci și ale populațiilor cu care aceștia au venit în contact sub raport geografic, etnografic, arheologic, hidrografic, toponomastic, etc. Epocii formării poporului român și a limbii române îi acordă Hasdeu un spațiu amplu demonstrând, pe bază de izvoare autentice, atât continuitatea daco-românilor în spațiul carpato-dunărean, cât și latinitatea limbii române. El este primul istoric român modern care susține aceste adevăruri pe temeiul unor probe istorice și filologice supuse analizei critice comparatiste, în contextul relațiilor și influențelor poporului român și a limbii sale cu alte popoare.

În viziunea lui Hasdeu, sinteza daco-romană a avut loc prin „suprapunerea elementului latin peste cel dacic“, care a dat naștere „unei nouă și viguroasă naționalitate“, pe care o numește „daco-romană“. Autorul *Istoriei critice a românilor* era inclinat să creadă că acest proces „avusese loc mai cu seamă în Oltenia“ și pe o parte a teritoriului Banatului, deși din demonstrațiile sale reiese că „naționalitatea română“ s-a născut pe întreg teritoriul dacic.¹⁵

În acest context, Hasdeu deschide polemica cu Roesler căci, după cum el însuși mărturisește, „fără negațiunea cea serioasă a lui Roesler, eu n-aș fi simțit imperioasa datorie... de a întreprinde *Istoria critică a românilor*.“¹⁶ Riposta sa dată detractărilor în problema continuității a fost preluată și continuată de A. D. Xenopol, Dimitrie Onciul, Nicolae Iorga, I. Bogdan ș.a.

6. La o primă vedere concepția istorică a lui B. P. Hasdeu ar putea părea a se desfășura pe terenul eclectismului, prin prezența în opera sa a unor elemente din ideile filozofului italian G. Vico privind teoria „ciclului istoric“, din cele ale romanticilor germani I. G. Herder și J. Grimm, referitoare la valorile tradiției și culturii populare pentru istorie, ori de sistemul idealismului obiectiv al lui Hegel, precum și de evoluționismul lui Darwin, Spencer și Wallace.

În fond, spațiul pe care se mișcă el în cercetarea originilor românilor este cel pe care pășiseră predecesorii săi, cronicarii moldoveni și munteni în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea, reprezentanții Școlii Ardelene și generația de la 1848. La baza creației sale istorice stau, în egală măsură, ideile romantismului și ale pozitivismului critic, într-o îmbinare originală, care-i conferă un loc aparte în peisajul istoriografiei românești din cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Problematika pe care se axează gândirea istorică a lui Hasdeu are în vedere existența străvechii populații traco-dacice și continuitatea daco-românilor în

¹⁵ *Ibidem*, p. 420.

¹⁶ Cf. *Etymologicum Magnum Romaniae*, vol. III, Ediție îngrijită și studiu introductiv de Gr. Brîncuși, Editura Minerva, București, 1976, p. 663—665.

spațiul carpato-dunărean, formarea poporului român și a limbii sale și apariția statelor feudale românești, în secolul al XIV-lea.

Pentru a pătrunde în aceste teritorii, obscure încă la vremea aceea, Hasdeu a făcut apel nu numai la izvoarele istoriei, ci, în egală măsură și la cele lingvistice și filologice, la folclor și etnografie, la economie politică, arheologie, statistică, etc.

Metodologia sa de cercetare este, prin excelență interogativă, fiind primul istoric modern care își pune întrebări la tot pasul, după care trece la analiza critică a faptelor și la intuirea și formularea unor ipoteze asupra fenomenului pe care-l demonstrează cu probe. B. P. Hasdeu este savantul perpetuei căutări a rădăcinilor și semnificației faptelor și evenimentelor, căci el nu concepe istoria ca o simplă narațiune.

Prin introducerea elementului traco-dacic în studiul istoriei, limbii și culturii românești, opera lui Hasdeu a marcat o răsturnare de valori în viziunea asupra începuturilor românilor. Prin aceasta el a așezat pîrghia fenomenului etnogenezei pe un nou și solid temel de susținere, sprijinit pe elementele sale reale — dac și roman — schimbînd perspectiva asupra înseși începuturilor poporului român; astfel, vechimea rădăcinilor poporului român sporește cu aproape un mileniu, realitate pe care o va demonstra arheologia, prin opera lui Vasile Pîrvan, la începutul secolului al XX-lea.

În ultimă analiză, pentru B. P. Hasdeu, obiectul istoriei este națiunea. Fără a se fi preocupat în mod special de latura teoretică sau de analiza genezei și evoluției acestui proces, el a intuit sensul general al edificării națiunii care, în concepția sa, îmbrățișează toate aspectele vieții: teritorial, politic, social, economic, religios, literar, etc. În gîndirea sa, conceptul de istorie națională semnifică istoria poporului, începînd cu mult înainte de stăpînirea Daciei de către romani, pînă în vremea sa.

Înspirat din concepția idealist-obiectivă a lui Hegel, Hasdeu a schițat dialectica dezvoltării poporului român într-o periodizare sui generis, în studiul *Unirea*, publicat în 1867, în revista „Perseverența”.¹⁷ Naționalitatea română — observa el — se bazează pe legea trecerii prin trei faze: „silepsă, analiză și sinteză.” O naționalitate debută totdeauna pe scena universului ca o unitate grosieră, nelăsînd a se distinge, încă elementele parțiale, ceea ce este *silepsă*; de aici se dezbină și se bucătățește într-o mulțime de fragmente, neatîrnate unul de altul și adeseori în luptă, ceea ce este analiză; mai în sfîrșit, începe a se reîntoarce la unitatea națională însă nu grosieră ca cea dintîi ci, limpezită deja lucrarea analitică intermediară, ceea ce este *sinteza rațională*¹⁸ (subl. n.).

El consideră *silepsa* corespunzînd epocii stăpînirii romane în Dacia (106—271), iar *analiza* perioadei cuprinsă între 271—1300, adică „separatismului cel mai monstruos, care sfîșia în tot cursul evului mediu unitatea română primitivă”. Ultima perioadă, după 1300 este în viziunea hasdeană, perioada de *sinteză rațională*, a unirii naționale, care durează pînă în vremea sa, și, care-și așteaptă desăvîrșirea. Din această sinteză lipsesc — afirmă el — doar cîteva petice... mai ales Transilvania!¹⁹

Militînd cu ardoare pentru idealul unității statale depline, B. P. Hasdeu indemnă la fortificarea „principiului național contra „uzurpațiunii” și atrîgea atenția asupra pericolului „adormirii simțului național, dilatat pînă la disparițiune

¹⁷ „Perseverența”, Iași, (1867), nr. 24, 28 mai.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, nr. 27, 8 iunie.

prin cultul unei universalități nedefinite.²⁰ Cultivarea specificului național a constituit pentru Hasdeu una din preocupările de căpetenie, prin aceasta tinzând spre pătrunderea culturii europene, spre desvăluirea unor similitudini între cultura românească și alte civilizații și culturi, pe care le surprinde în operele sale.

Opera lui B. P. Hasdeu a lăsat o vastă bogăție de izvoare și idei istoriei și culturii românești. Din ingenioasele și avântatele sale ipoteze istoriografia avea să rețină însă numai o parte. Ceea ce a reținut integral cu mare profit, au fost numeroasele sugestii, deschideri de orizonturi și căi urmate de el pentru a ajunge la ipotezele și concluziile cuprinse în operele sale; a reținut, de asemenea, metodele de investigație istorică precum și cele de cercetare a zonelor de interferență a numeroase discipline înrudite istoriei; a reținut imensul material informativ inedit, adunat în colecții de izvoare, reviste și lucrări.

El a cercetat terenuri neumblate și insondabile pentru predecesorii săi, în multe privințe a străbătut zone ale istoriei și lingvisticii care păreau greu accesibile chiar și pentru mulți istorici din vremea sa. A imprimat culturii românești un pas uriaș mai departe, prin lărgirea sferei de informații cu izvoare, metode și idei noi asimilate creator, din istoriografia europeană.

²⁰ „Foaia Societății Românismlui“, (1870), nr. 3, p. 415.